

ДЖЕРЕЛА ТА СЕМАНТИКА СОЦІАЛЬНИХ ДІАЛЕКТИЗМІВ В УКРАЇНСЬКІЙ ВІЙСЬКОВІЙ ЛЕКСИЦІ

Статтю присвячено дослідженню соціальних діалектизмів у військовій лексиці української мови на прикладі назв зброї, амуніції, споруд; здійснено аналіз семантичного складу соціалектів та з'ясовано чинники їх виникнення.

Ключові слова: *військова лексика, соціальний діалектизм, професіоналізм, ненормативна лексика.*

Статья посвящена исследованию социальных диалектизмов в украинской военной лексике на примере названий оружия, амуниции, сооружений; проанализировано семантический состав социалектов и определены факторы их возникновения.

Ключевые слова: *военная лексика, социальный диалектизм, профессионализм, ненормативная лексика.*

The article is dedicated to research of social dialecticism in the Ukrainian military vocabulary on the example of the names of the weapon, accoutrements and building. The semantic structure of social dialecticisms is analyzed and the factors of their origin are defined.

Key words: *military vocabulary, social dialecticisms, professional vocabulary, colloquial vocabulary.*

Дослідження будови, особливостей функціонування та розвитку військової субмови мають рівномірно охоплювати як літературну, так і ненормативну форми розмовної мови військово-службовців. У цьому плані досить цікавим явищем мовного спілкування українських службовців є феномен українських військових соціалектизмів.

Проблема розмежування типів військової субстандартної лексики була й залишається актуальною та дискусійною. Існує чимало термінів на означення цієї групи слів: «сленгізми», «жаргонізми», «аргоїзми» [1; 4; 13]. Оскільки в статті ми оперуємо терміном «соціальний діалектизм», зупинимося докладніше на поняттєво-термінологічній сутності цього поняття. У традиційному витлумаченні соціальний діалект трактується як відгалуження загальнонародної мови, уживане в середовищі окремих соціальних, професійних, вікових та інших груп населення [12, с. 145].

Наявні в науковій літературі визначення соціалекту, попри незначні відмінності, загалом не суперечать одне одному. Так, наприклад, С. Бевзенко вважає, що «соціальні діалекти виступають як засіб спілкування лише певної, замкнутої, але не обмеженої територіально суспільної групи людей і тільки в спеціальних умовах; для звичайного ж повсякденного спілкування носії соціальних діалектів, як і всі представники певного народу, користуються загальнонаціональною мовою,

усною літературною чи якимось із її місцевих говорів» [2, с. 11-12].

Під соціальними діалектами В. Бондалетов розуміє різновиди мови, які породжені соціальною неоднорідністю суспільства і характеризуються як власне мовними, так і екстралінгвістичними ознаками [3, с. 3]. Більшість науковців справедливо вважають, що типовою й обов'язковою ознакою соціального діалекту є його належність до певної соціальної групи [7; 8; 9]. На думку М. Матвіяса, «під соціальними діалектами розуміються професійні говори і жаргони або арго», а «лінгвістична суть соціальних діалектів полягає в їх лексичній системі, яка передбачає слова, зрозумілі тільки обмеженій групі людей і незрозумілі для загалу» [8, с. 8]. Л. Кравець, Л. Ставицька підтверджують, що найчастотнішим чинником, який зумовлює виникнення соціальних діалектів, є соціальна неоднорідність суспільства, що має різноманітні виробничо-професійні групи [7; 9].

Отже, єдиної думки щодо цього явища не існує. У деяких дослідженнях усі зазначені поняття об'єднані більш загальним терміном «соціальний діалектизм», яким прийнято позначати лексичні одиниці, що вживаються певною соціальною або професійною групою в певному соціально-культурному контексті, тобто обмежені у функціонально-стилістичному вживанні соціальним середовищем [6; 8].

Незважаючи на досить значну кількість досліджень субстандартної військової лексики, соціальні діалектизми у групах назв зброї, амуніції та споруд не були об'єктом самостійного лінгвістичного вивчення.

Мета нашої розвідки полягає в дослідженні джерел, шляхів і механізмів творення соціальних діалектизмів названих груп військової лексики.

Аналіз історичного тла українського війська в мовленнєвому аспекті, тісно пов'язаний з політичною історією України, передбачав з'ясування того, у яких часових площинах українське військо обслуговувало переважно рідна мова, а у яких – мова панівної держави [11, с. 41]. Тому соціальні діалектизми яскраво репрезентують лінгвополітичну орієнтацію регіонів України.

О. Горбач наголошує на диференціації ненормативної військової лексики областей Західної та Східної України, що спричинена «різними армійськими системами і їхніми територіальними пов'язаннями...» [5, с. 4].

Велика кількість русизмів відтворюється в соціальних діалектизмах українських вояків, що проходили військову службу на території Росії. Так, наприклад: *бутлика* – «граната з ручкою» [5, с. 9]; *чемодан* – «набій важкої гармати» [5, с. 9]; *бабушка, баба* – «важка гармата» [5, с. 9]; *крючок* – «пістоль» [5, с. 9]; *картошка* – «яйцева граната» [5, с. 9]; *кошельок* – «хлібна сумка» [5, с. 15].

Вплив німецької мови спостерігаємо в соціальних діалектизмах українців з австрійської та німецької армій: *гвер* – «рушниця» (нім. *Gewehr* – рушниця) [5, с. 9]; *фельдшпата* – «польова лопатка» (нім. *Feldspaten*) [5, с. 21]; *броцак* – «хлібна сумка» (нім. *Brotstuck*) [5, с. 21]; *гуляшканона* – «польова кухня» (нім. *Gulaschkanone*) [5, с. 10]; *лазар* – «шпиталь» (нім. *Lazarett* «військовий шпиталь») [5, с. 11]; *вахцимбра* – «вартівня» (нім. *Wachzimmer*) [5, с. 10]; *шифа* – «корабель» (нім. *Schiff*) [5, с. 9]; *шмайсер* – «машиновий пістоль» (нім. *Schmeißer*) [5, с. 21]; *панцерфавстпатрон* – «патрон з броньованою термогранатою» (нім. *Panzerfaustpatrone*) [5, с. 21]; *сприт* – «бензин» (нім. *Sprit*, скорочене з *Spiritus*, латин. «дух, есенція») [5, с. 21]; *штуба* – «кімната в казармі» (нім. *Stube*) [5, с. 25].

Деякі лексеми набули широкого вживання незалежно від територіального та часового розташування армії: *пукавка, плювачка* – «гармата» [5, с. 6]; *машинка* – «ручний кулемет» [5, с. 15].

Лексика військових соціальних діалектів часто створюється військовослужбовцями через метафоричні та метонімічні перенесення на суто військові предмети назв інших предметів, здебільшого невійськового характеру, які подібні до них. Ця подібність визначається на основі асоціацій, що створюють відповідні військові предмети.

Проведене дослідження дає змогу класифікувати соціальні діалектизми за такими функціонально-стилістичними ознаками:

1) подібність за зовнішнім виглядом та формою: *черепаха* – «каска» [5, с. 7]; *оса* – «куля» [5, с. 7]; *пташка, горобець, яструб* – «літак» [5, с. 15]; *картошка* – «яйцева граната» [5, с. 7];

цибуля – «медаль» [5, с. 7]; *груша, яблучко* – «граната» [5, с. 15]; *сосна, карандаш* – «радіомашта» [5, с. 15]; *боби* – «набої до пістоля» [5, с. 19]; *сливка, горох, біб* – «куля» [5, с. 7]; *яйце, репанка* – «ручна граната» [5, с. 30]; *коробка* – «танк» [5, с. 15]; *телескоп* – «гармата» [5, с. 15];

2) подібність за властивостями та функціями: *шило* – «штик» [5, с. 7]; *коса* – «шабля кіннотника» [5, с. 7]; *бухикало* – «гармата» [5, с. 15]; *коромисло* – «рушниця» [5, с. 7]; *джміль* – «гелікоптер» [1, с. 272]; *тріщалка* – «автомат, кулемет» [1, с. 286]; *муха* – «ручний гранатомет» [10, с. 181];

3) асоціації з людьми: *марина, маруся* – «рушниця» [5, с. 15]; *дурний Іван* – «важка російська гавбиця 220 мм» [5, с. 9]; *аня, маша* – «гармата» [5, с. 15]; *горпина* – «протитанкова гармата» [5, с. 24]; *макар* – «пістолет Макарова» [5, с. 30].

Деякі одиниці утворені на основі каламбурної гри слів: *максим, горький* «станковий кулемет» (як каламбурна назва від марки «максим» до імені й прізвища російського письменника) [5, с. 7]; *рачбум* «радянська протитанкова гармата» (нім. *Ratschbum* звукоподібне – від пострілу й розриву) [5, с. 21].

Джерелом окремої частини діалектизмів є абрєвіатури. Так, наприклад: *уфавде* – «радянський тактичний бомбовик, уживаний на східному фронті здебільшого вночі» (нім. *U. v. D.* – *Unteroffizier vom Dienst* «днювальний підстаршина», що будить свою частину) [5, с. 21]; *собачка, песик* – «машиновий пістоль» (від скорочення ППС: «пістоль-пулемет Сударева») [5, с. 30]; *емпі* (нім. *MP* – *Maschinenpistole*) [5, с. 30]; *папах, папашка* (від ППШ: «пістоль-пулемет Шпагіна») [5, с. 30]; *папашошка, пепедошка* (від ППД: «пістоль – пулемет Дегтярьова») [5, с. 30].

Витоками деяких соціальектів є ненормативна лексика інших народів та соціальних груп. Наприклад: *шпалер* – «пістоль» (з нім. аргот. *Spreier*) [5, с. 30]; *буцегарня* – «тюрма» (виникло з: фурдигарня й арготичного буц «поліцист, вояк», запозиченого з нім. арго *Butz* «поліцист», порівн. лірницьке аргот. бецак «солдат») [5, с. 16]; *кіча* (з циган. *kíca*, *kíča* «тюрма») [5, с. 16]; *майхер* – «ніж» (лірницьке махлич, з новогрець. і *machera* «ніж») [5, с. 24].

За ступенем емоційного забарвлення всі одиниці соціальних діалектизмів можна розділити на: а) негативно емоційні: *могила* – «окопи» [5, с. 16]; *корито* – «польова кухня» [5, с. 7]; *дура* – «куля» [5, с. 7]; *душогубка* – «міномет» [5, с. 7]; *заграбачка* – «польова лопатка» [5, с. 9]; *трупарня, той-світ* – «шпиталь» [5, с. 16]; *намордник* – «протигаз» [5, с. 15]; б) позитивно емоційні: *поцілунок* – «куля» [5, с. 1]; *гостинчик* – «граната» [5, с. 15]; *курорт, домік* – «тюрма» [5, с. 16]; *рай* – «шпиталь» [5, с. 16]; в) нейтрально емоційні: *оселедець* – «шабля» [5, с. 7]; *крючок* – «пістоль» [5, с. 7]; *магазин* – «наплічник» [5, с. 7]; *розп'яляч* – «машиновий пістоль» [5, с. 19].

Установлено, що сучасні українські військові соціальні діалектизми зазнають впливу так званого українсько-російського військового «суржика», що

трапляється у військовому середовищі [1, с. 13]. Так, наприклад: *алкоголічка* – «будь-яка цивільна сумка, яку курсанти використовують замість визначеної польової сумки» [1, с. 267]; *битовка* – «кімната побутового обслуговування» [1, с. 268]; *взльотка* – «центральный прохід у казармі» [1, с. 269]; *каеспешка* – «контрольно-слідова смуга на кордоні (< від рос. КСП – контрольно-следовая полоса)» [1, с. 276]; *каптьорка* – «приміщення для зберігання майна підрозділу» [1, с. 277]; *караулка* – «приміщення для варти» [1, с. 277]; *липушка* – «міна» [1, с. 278].

На нашу думку, використання соціальних діалектизмів не завжди сприяє позитивному розвитку військової лексики. Безсумнівно, з одного боку, розвиток професійної ненормативної лексики спричиняють внутрішньомовні процеси, зокрема закон мовної економії, наприклад, *ен-зе* – «недоторканий запас»; *зе-зе-ка* – «загально-військовий захисний комплект»; *грак* – «код. штурмовик СУ-25»; *ефка*, *лимонка* –

«ручна уламкова граната Ф-1»; *караулка* – «приміщення для варти»; *бик* – «бойовий комплект»; *гарнізонна* – «гарнізонна варта»; з іншого, – не можна забувати про культуру професійного мовлення. Деякі слова набувають статусу просторічної лайливої лексики і засмічують мову, наприклад: *дура* – «одиниця вогнепальної зброї»; *кишкодав* – «ремінь»; *ліфчик* – «спецжилет для магазинів та ручних гранат»; *ригаловка* – «солдатська їдальня».

Отже, розвиток субстандартної лексики зумовлюється впливом як інтра-, так і екстра-лінгвальних чинників розвитку мови, пов'язаних з реалізацією експресивної, оцінної, корпоративної, пейоративної, евфемістичної мовленнєвих функцій українських соціодіалектів, а також універсальний принцип мовної економії під час неформального спілкування. Перспективу пропонованої розвідки вбачаємо в дослідженні семантичних та функціонально-стилістичних особливостей військових соціальних діалектизмів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Балабін В. В. Сучасний американський військовий сленг як проблема перекладу / Віктор Володимирович Балабін. – К. : Логос, 2002. – 300 с.
2. Бевзенко С. П. Українська діалектологія : [посібник] / Степан Пилипович Бевзенко. – К. : Вища школа, 1980. – 245 с.
3. Бондалетов В. Д. Типология и генезис русских аргю : [учеб. пособ. к спецкурсу] / Василий Данилович Бондалетов. – Рязань, 1987. – 82 с.
4. Василенко Д. В. Розвиток словникового складу англійської мови військової сфери ХХ – початку ХХІ століття : дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.04 «Германські мови» / Дмитро Володимирович Василенко. – Запоріжжя, 2008. – 237 с.
5. Горбач О. Аргю українських вояків / О. Горбач // Наукові Записки Українського Вільного Університету. – Ч. 7. – Мюнхен, 1963. – С. 73-138.
6. Клименко О. Л. Сленг і його взаємовідносини з літературною мовою / О. Л. Клименко // Вісник Запорізького державного університету. – Вип. 1. – Запоріжжя : Запорізьк. нац. ун-т. – 1998. – С. 68-70.
7. Кравець Л. В. Стилїстика української мови : [практикум] / Л. В. Кравець ; [за ред. Л. І. Мацько]. – К. : Вища школа, 2004. – 199 с.
8. Матвіяс І. Г. Засади української діалектології / І. Г. Матвіяс // Мовознавство. – 2000. – №1. – С. 3-9.
9. Ставицька Л. Аргю, жаргон, сленг : соц. диференціяція української мови : [монографія] / Леся Ставицька. – К. : Критика, 2005. – 464 с.
10. Ставицька Л. Короткий словник жаргонної лексики української мови: Містить понад 3200 слів і 650 стійких словосполучень / Леся Ставицька. – К. : Критика, 2003. – 336 с.
11. Туровська Л. В. Військові звання та посади в Україні : Історико-генетичний аспект вивчення української військової термінології / Л. В. Туровська ; Л. О. Симоненко (відп. ред.). – К. : Ірпінь : ВТФ «Перун», 2005. – 158 с.
12. Українська мова : Енциклопедія. – [2-ге вид., переробл. і доповн.] – К. : Українська енциклопедія, 2006. – 824 с.
13. Яремко Я. П. Формування української військової термінології : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / Ярослав Петрович Яремко. – Дрогобич, 1997. – 16 с.

© Литовченко І. О., 2012

Дата надходження статті до редколегії: 02.06.2012 р.

ЛИТОВЧЕНКО І. О. – здобувач кафедри мови Криворізького педагогічного інституту ДВНЗ «Криворізький національний університет».

Коло наукових інтересів: лексика та фразеологія української мови.